

Тыныстанова Н.А.

«АК КЕМЕ» ПОВЕСТИНДЕГИ «ҮЧ» ЦИФРА-СИМВОЛУ

Тыныстанова Н.А.

ЦИФРА-СИМВОЛ «ТРИ» В ПОВЕСТИ «БЕЛЫЙ ПАРОХОД»

Кыргыз элинде байыртадан келе жаткан үч, жети, кырк сыяктуу ыйык символ- цифралар бар. Алардын чыгыш тарыхын изилдөө өзүнчө татаал проблема. Биз бул жерде ошолордун ичинен аталган повестке кирген “үч” санынын символдук мааниси жөнүндө гана сөз козгомокчубуз.

Токой кордонунда үч түтүн эл: үч эркек, үч аял жашайт. Бала да портфели, дүрбүсүн кошкондо - үчөө. Кордонго келген бугулар да – үчөө. Бул “үч” символунун негизги уюткусу “Бугу – Эне” жомогунда жатат. Тээ илгери Эне-Сайдан “үчөө” аттанып чыккан: Бугу-Эне, бала жана кыз. Бугу-Эне ал экөөнү үч жыл толгондо Ысык-Көлгө жеткирет. Демек, чыгармада “үч” өзгөчө символдук мааниси ичине камтып турат.

“Үч” саны турмушта көп эле учурларда, ошонун ичинде адам өлгөндө да колдонулат. Мисалы, сөөк коюлгандан үч күн өткөндөн кийин курун окутулуп, мал союлат. Ушундай эле символдук түшүнүктөрдү “жети” жана “кырк” деген сандар да алып жүрөт. Бул диндик түшүнүк боюнча “тиги дүйнөдөгү” өлгөн адамдын ал-акыбалына байланышат имиш. Мисалы, үч, жети күн бүтүп, кырк күн толгондо “аркы дүйнөдөгү” адамга болгон сурак аяктайт экен. Мындан башка да кыргызда “үч уктаса, түшкө кирбеген” деген накыл сөз бар. Бул дагы ыйык “үч” санына байланышкан. Ошентип, “Ак кемедеги” “үч” түшүнүгү байыртадан келаткан салттуу түшүнүк. Ал эми “Ак кемедеги” “үчилтик” символу (үч үй бүлө, үч эркек, үч аял, бала достору менен үч, бугулар да үчөө) байыркы көз караштын учугун улайт. Ал символду жазуучу “Бугу-Эне” жомогунун өзүнөн алып чыгат. Демек, “үч”- ыйыктыктын, салттуулуктун символу катары түшүндүрүлөт.

Токой кордонуна үч бугу келет: ургаачы, эркек бугу жана аларды ээрчиген музоо бугу. Ойноп жүргөн бала бир күнү бугуларга кез келип, алардын жалжылдаган көздөрүнө таң кала карап турат. Бугу-Эне да баланы кайдан көргөнүн эстей албай, боолголоп жаткансып, калдая кулак, кабак башы баланы шашпай ойлуу тиктеп турду. Бугу Эненин “кайдан көрдүм” деп бүшүркөгөнү байыркы Эне-Сайдан алып келген балага окшотуп жатканыбы?! Бугулар баладан такыр чочуркабайт, үркпөйт. Аны эмнегедир “өз киши” сыяктуу элестетишет. Бул сүрөттөөдө символикалык-подтекст бар. Орозкул ошол “Бугу-Эне” жомогундагы сан жылкылуу байдын көпкөн баласына окшойт. Ошол заманда оокаттуу бай адамдар өлгөндө алардын мүрзөсүнүн үстүнө бугунун мүйүзүн коюу салты кирип, бугулар ошондон тукум курут болуп, бул аймактан качып кетишкен. Мына эми, минтип таарынычы жазылып, алар кайра келип калышты. Орозкул Сейдакмат

шүмшүктү Момун чалга кошуп жумшап, дал ошол ичинде музоосу бар Бугу-Энени аттырды. Мына ушул финалга да “үч” саны катышат: башчысы Орозкул, жумшаганы Сейдакмат жана Момун. Баланы да адабиятчы

К. Асаналиев айткандай, үч кылмышкер өлтүрдү, үчөөнүн кылмышка баруу жолу, б.а. юридикалык статьясы ар башка, бирок баары бир кылмыш. Ошентип, жазуучу “Бугу – Эне” жомогун кыргыз элинин башынан өткөн оор тагдыры жөнүндөгү метафоралык тарыхка айландырган.

“Бугу-Эне” легендасы ата-бабадан келаткан эзелки мурас, СИМВОЛ, ыйык эненин элеси адам баласы тутунган идеал. Ага кол көтөрүү энеге кол көтөрүү менен барабар”⁶

Ушинтип, повесттин сюжети К.Асаналиев белгилегендей, үч күнкү окуяны камтыйт: портфель сатылып алынган күн, мүйүздүү эне келген жана ал атылган күн.

“Үч” цифрасынын мааниси байыркы жомокко негизделген, мындайча айтканда, “үч” - ыйыктыкты, табият-энеге болгон мээримди туюнтат. “Бугу-Эне” журтта калган бала менен кыз болуп үчөө үч айдын ичинде Ысык-Көлгө келишкен. Демек, Бугу-Эне адам тукумун уланткан өзүнчө бир керемет жаныбар. Повесттеги үч ошол байыркы жомоктогу “үч” түшүнүгүнө негизделе келип, чыгармада символикалык мааниге өтөт.

Адам колунан жаралган керемет карагай токоюнда үч үй-бүлө жашайт. Үчөөнүн түшүнүгү да, кызыкчылыгы да үч башка, бирок тагдыры ошол аймакка байланган. Мында байыркы Бугу-Эненин ыйык “үчүн” урматтаган Момун менен гана бала, бирок ал экөө салттуу “үчтү” сактап калганга кудурети келбеди, бийлик алдында алсыздык кылды. Акыры “үч” үй бүлө тең күнөөгө батты. Бугу-Энени жок кылууга ар түрдүү деңгээлде болсо да үчөө тең катышты: токой кожоюну Орозкул, токойчу Сейдакмат жана “Бугу-Эне” жомогун ыйык тутуп, балага айтып берип жүргөн Момун абышка. Жыйынтыгында ыйык “үч” кыйроого учурады. Мындан чыга турган метафоралык мораль-сентенция ыйыктыкты урматтабаган Орозкул сыяктуу эгоист-деспоттор барган сайын көбөйүп келе жатат. Анын кесепетинен Момун мене Бала сыяктуу алсыз карапайым адамдар жабыр тартышууда. Орозкулдун түбү Кашкатаев менен Сегизбаевдин дагы бир вариацияланып көрүнүшү. Алар дагы алсыз койчу Танабайды кандай тебелеп-тепсеп мазактабады. Ошонун эле өзүн башка бир кырдаалда Орозкул да кайталады. Демек, советтик түзүлүш мезгилинде деле карапайым адамдардын трагедияга дуушарланган учурлары көп болгон.

Ушуга байланыштуу советтик адабиятта трагедияга орун жок деген көз карашка Ч.Айтматовдун каршы чыкканы абдан эле аргументтүү.

Ч. Айтматов бийликке каршы чыгып, анан Момун менен Балага, Танабай менен Гүлсаратка окшоп оор тагдырга, бир эсе алганда трагедиялуу абалга кабылгандардын образын катаал реализмдин принциби менен эң таамай сүрөттөп берген.

“Уч” цифрасынын символдук – подтексттик мааниси жөнүндө сөздү биз адабиятчы К. Асаналиевдин дагы бир пикири менен бүтүргүбүз келет. Ал “Эрте келген турналар”, “Деңиз бойлой жорткон ала дөбөт” повесттери идеялык-проблематикалык багыты боюнча бири-бирине тутумдашып, кандайдыр бир ички логикалык ырааттуулук менен жүрө келип, “Аккемеге” такаларын белгилейт. Ал повесттер адамдын үч башка тагдыры жөнүндөгү үчилтик сыяктуу дейт. Мисалы, 50-жылдардагы “Жамийла”, 60-жылдардагы “Гүлсарат”, 70-жылдардагы “Аккеме” повесттери кандайдыр бир зоболосу өзгөчөлөнүп, үч бийик аскадай бөлүнүп, карааны алыстан көрүнүп турат. Булар Айтматовдун жазуучулук көркөм өнүгүшүндөгү өзүнчө бир үч этап, үч доор сыяктуу.

“Уч” санына байланыштуу ойду дагы бир жолу жыйынтыктаганда мындай пикирге келебиз. Ал байыркы жомоктон өсүп чыгып, “Ак кемеде” бир нече символдук маани-мазмун көтөрө келип, акыры жогоруда келтирилген К.Асаналиевдин үч повесть жөнүндөгү маанилүү кортундусуна табигый түрдө кошулат.

“Ак кеме” повестинде жогорудагыдай концептуалдуу мааниге ээ болгон символдор менен бирге башка жекече көз карашта, ыңгайда берилген символ-подтексттер да бар. Алар төмөнкүлөр: биринчиси: “Ак кеме” повестинин башталышында баланын эки жомогу боло турган, бирөө адам билбеген өз жомогу, экинчиси, таятасынан уккан жомок. Акырында экөөнүн бири да калбагандыгы маалымдалат. Бул эпизод – символ болуп эсептелет. Айткандай эле, повесттин финалында Баланын “Аккеме” жөнүндөгү жомогу да, «Бугу — Эне» жөнүндөгү жомогу да ойрондолуп, “ал балык болуп” сүзүп кетти.

Повесттин сюжета адегенде Баланын жан адам билбеген өз жомогунан башталат. Ал - Аккеме болчу. Бала дүрбүсү менен күндө Кароол-Дөбөгө келип, кырда туруп алып Аккемени көлдүн тигил четинен бул четине чейин узап, көрүнбөй калмайынча карап отурат. Кароодон такыр жадабайт, анткени ак кемеде Баланын матрос атасы иштейт. Демек, “Ак кеме” - сагынычтын символу.

Бала Аккемени көрүш үчүн Кароол-Дөбөгө чыкканча жолдогу табият досторунун ар бири менен өз-өзүнчө учурашып, сүйлөшүп, анан кетет. Булардын ичинен анын өтө жакшы көргөнү шыраалжын, анткени Бала Орозкул менен тажаал өгөй таянесинен ыза көрүп, ыйлагысы келгенде шыраалжынга жашынат. Анан чалкасынан жатып алып, жашылданган көзү менен асмандагы

булуттарды тиктейт. Алар да Балага боор ооругансыйт, сооротот. Шыраалжын да, булут да Баланын жетим экендигин туйган сыяктуу өзүнчө бир символ-подтексттик мааниге ээ. Повестте Баланын ата-энеси жөнүндө маалымат бериле электе анын “табият» достору тууралуу сөз жүрөт. Шыраалжындын символдук маанисин биз ушундан улам баамдайбыз, анткени ата-эзелүү бала эмнеге шыраалжынга жашынып жатып алып ыйламак эле...

Таятасы Балага мектепке бара тургандыгын эстеп портфель сатып бергенден тартып, бул буюм да символдук мааниге өтөт. Бала портфельди төшөгүнө ала жатып., ага ар кандай жомокторду, анын ичинен айрыкча жакшы көргөн жомогу “Бугу-Энени” айтып берет. Күндүзү да портфельди колунан түшүрбөйт. Демек, портфель - илимге, билимге умтулгандыкты туюнткан символ. Баланын экинчи досу-дүрбү. Ал мына ошону менен алектенип, күн батырып, кечке Аккемени карайт. Дүрбүсү жок болсо, Бала эмне кылаар айласын таппай, буулугуп кетмек. Демек, дүрбү Балага айлана-тегеректи, Ала-Тоону, Ысык-Көлдү, өзү жашаган токой кордонун да жакшы тааныткан өзүнчө бир сыйкырдуу чоң, дүйнө. Анын символдук мааниси мына ушул.

Бала дүрбүсү менен өзү окуй турган мектебин да карап көрөт. Ал аны анчалык ыраазы кылбайт, анткени мектеп аталган нерсе жыгачтан жасалган тоо арасындагы кароосуз калган кичинекей бир жайга окшош. Айланасында кыбыр эткен жан жок, терезеси сынган эшигин кара кулпу кайтарып турат. Бала кийин мектепте окуй баштаганда биринчи мугалими менен да таанышты, ал бир жаш келин экен. Тоо ичинде ушундай караңгы, кароосуз калган жайда ал бечара бала окутуп жүрөт. Бул бир караганда баягы Дүйшөн-мугалимдин кийинки бир көрүнүшү сыяктанып кетет. Мектеп менен эч кимдин иши жоктой. Жакын чөйрөдө жашаган бир нече бала менен алышып, мугалим жүрөт. Орозкул ошол Дүйшөндүн заманындагыдай мектепти да, мугалимди да жек көргөн, Алтынайды зордоп аял кылган зөөкүр байга окшоп кетет. Ушундан улам биз тоо ичиндеги карагайдан салынган мектептен да символдук-подтексттик маани- мазмунду байкай алабыз. Ал Орозкулдун сасык ички дүйнөсүн дааналап ачууга көмөктөшөт, анткени ал ошол тоо ичиндеги мектеп аталган кичинекей карагай – тамды да, анда иштеген мугалимди да жек көрөт, бардыгын жер менен жексен кылсам дейт.

Баланын кечки эрмеги таятасынын уккан «Бугу-Эне» жомогу. Ал аны күн сайын эрикпей-талбай, төшөккө жатып алып акырын шыбырап, портфель-досуна айтып берүүдөн тажабайт. Баланын таятасынан уккан мындан башка да “Чыпалак”, “Эки хан” жөнүндөгү чакан жомоктору бар. Булардын да тарбиялык таалим берүүчү мааниси зор. Айрыкча “Эки хан” жөнүндөгү жомок патриоттук-символдук мазмун-маанини өз ичине сыйдырып турат. Бир хан экинчи бир хандын колуна түшүп калган кезде, туткун хан берки хандан суранат. Мени өлтүрсөң-койсоң өзүң бил. Бирок айлымдан бир койчу

чакырып бер. Мен аны ырдатып, анан өлөйүн дейт. Ушул жомоктон Момун чал мындай жыйынтык чыгарат: “Көрдүңбү, балам,- дейт ал, - илгерки заманда өз элинин бир ыры үчүн далай эрлер жанын берген».

“Ак кемедеги” негизги концептуалдык мааниге ээ болгон мораль-сентенциянын мааниси мындай: табият адамзат пендесине жашоо берген, өмүр

берген энеге окшош. Бала энеге эч качан кол көтөрүп, ага жырткычча майле жасабоого тийиш. Бийик энени коргоо, сактоо кандай зарыл керек болсо, табиятка да ошондой эле мамиле талап кылынат.

Адабияттар:

1. Айтматов Ч. 2 томдук. Ф: 1982, 1-т., баш сөздөн.
-